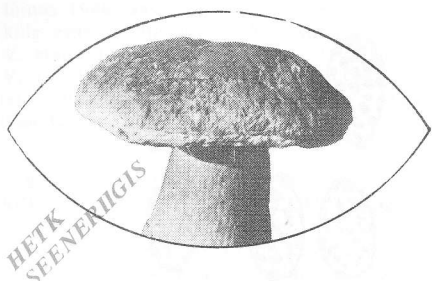

ZBI
Mükoloogia osakond

EL

EESTI LOODUS

Separaat
1986

Käsniudik

Ain Raitviir

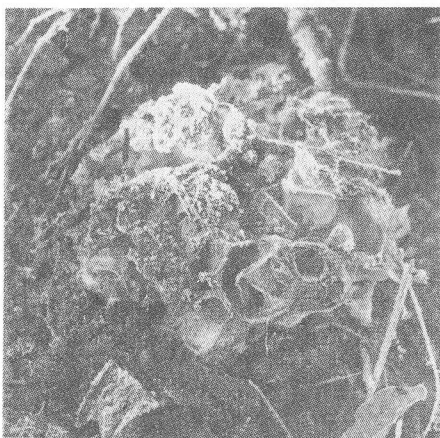
Kevadel näeme looduses mitu korda vähem seeneliike kui suvel ja sügisel. Sellepärast ongi kevadseened nii-öelda läbi ja lõhki tuntud. Teame juba päris kindlalt, missugused neist on tavalised (verev karikseen, *Sarcoscypha coccinea*), missugused haruldased, nagu limatünnik (*Sarcosoma globosum*; tagakaanel), mürkeliudik (*Disciotis venosa*) ja urnseen (*Urnula craterium*), ning mis väga haruldased, nagu Eestis oma läänepoolse osaareali idapiiril paiknev lehter-karikseen (*Microstoma protracta*). Pärast kokkuvõtliku ülevaate ilmumist (Raitviir, 1972) on kevadistel seenematkadel selgunud, et mitmed tookord haruldaseks peetud seened on tegelikult üsna tavalised, kui neid õigel ajal õigest kasvukohast otsida (näiteks kurrel, *Ptychoverpa bohemica*) ja et teadlikult seeni otsides võib leida ootuspäraseidki — selliseid, nagu jõhvika-, pohla-, mustika- ja sinikamarjadel arenevad mügarliudikulised. Harva tehakse ka üllatavaid esmasleide (vt. ajakirja eelmises numbris turbasambala-pigiliudikut). Ometi näib uurija silmale Eesti kevadine seeneriik üpris rahulik.

Seda rabavam oli näha maikuu 1984 Sven Veldre poolt Lüllemäelt toodud kummalist 30 cm kõrgust ja 25-cm-se läbimõõduga hiigelseent (1. ja 2. joonis), mis kõige rohkem meenutas ehk lillkapsapead. Suurem jagu seene viljakehast oli lumivalge (maa sees olnud osa) ja vaid mõni sentimeeter maapealset osa pruunikas.

Seen kasvas omapärasel paigas — kividest, puudest ja mullast kokkukuhjatud künkjal (eelmisel sügisel süttinud ja talv läbi miilanud nn. maaparandushunnikul).

Juba pealiskaudsel vaatlusel ilmnes, et tegemist on ülihuvitava liudseenega, mille süstemaatilise asendi pärast liudikuliste sugukonnas on mükoloogid käesoleval sajandil kõvasti piike murdnud. Uudisleid osutus **Campbelli käsniudikuks** (*Daleomyces campbelli*).

Seene viljakeha koosneb alusel väikestest ja tiljedalt asetunud, ülaosa suunas järjest suurematest ovaalsetest kambrikes- test. Nende seinu katab korrapärane eos-

1. joonis. Viljakehast ulatub Campbelli käsniudikul maapinnale vaid väike osa.

2. joonis. Campbelli käsniudiku viljakeha külgsuunas.

lava, mis koosneb eeskottidest ja parafüüsist (pikkadest steriilsetest niiditaolistest moodustistest eeskottide vahel). Eosed on ellipsoidsed, korrapärase poolkeraja ornamentatsiooniga. Kõik need mikroskoopilised tunnused, sealhulgas ka eeskoti tipu siniseks värvumine joodi toimetel, sarnanevad väga liudikute perekonna (*Peziza*) liikide tunnustega.

Campbelli käsniudikule lähedane, välselt peaaegu eristamatu teisikliik — **harilik käsniudik** (*D. phillipsii*) — kasvab üsna sageli vanadel tuleasemetel laialehiste metsade vööndis nii Kesk-Euroopas, Briti saartel kui ka Ameerika Ühendriikides. Kahe seeneliigi ainus kindel eristus-tunnus on eoste ornamentatsioon: Campbelli käsniudikul korrapäraselt poolkerajas, harilikul käsniudikul ebakorrapäraselt amöboidne (3. joonis). Sõsarliigiga võrreldes kuulub Campbelli käsniudik tõeliste seenharulduste hulka — Lüllemäe leid oli kogu maailmas kolmas. Kumbagi liiki pole varem Nõukogude Liidust leitud.

Käsniudikute omapärase välimuse tõttu on süstemaatikutel olnud raskusi ja lahk-arvamusi neile liudseente süsteemis õige koha leidmisega. Hariliku käsniudiku kohta leidub kirjeldusi vähemalt kümne eri nime all ja teda on paigutatud isegi eri sugukondadesse. Viimasel kahel aastakümnel on vaieldud põhiliselt selle üle, kas tegemist on ühe liudikuliigi ebardlike teisenditega (Korf, 1973) või liudikutele lähedase perekonna kahe iseseisva liigiga (Moravec, 1982).

Nagu sellistel puhkudel ikka, oli mul raske midagi arvata. Olles tutvunud konkreetse elusmaterjaliga, jõudsin järeldusele, et leitud seen kuulub tõenäoliselt liudikutele lähedasse omaette seeneperekonda. Selle kasuks räägivad järgmised tõigad.

Esiteks. Käsniudikud on eluviisilt maa-alused seened, mistõttu nende viljakehad on kambrilise ehitusega. See on aga liiga korrapärase mingisuguse tavaliselt liukujulise (4. joonis) liudikuliigi ebardliku hiigelvormi jaoks.

Teiseks. Käsniudikute liigid erinevad üksteisest kotteoste ornamentatsiooni poolest. Eoste ornamentatsiooni tüüp on liudseentel väga oluline süstemaatiline tunnus, mille alusel eristatakse lähedasi liike.

Niisuguseid mõistatusi ja nende lahendamisvõimalusi pakub mitte ainult liudseente, vaid kõigi seente süstemaatika tänapäevalgi küllaga.

3. joonis. Campbelli käsniudiku eosed (üleval) ja hariliku käsniudiku eosed (all).

4. joonis. Liudikute perekonna tüüpilise esindaja pruuni liudiku (*Peziza badia*) viljakehad kobarjalt koos kasvamas. Autori fotod.

Lõpetuseks veel nii palju, et käsniudik ei ole päris kevadseen, vaid kuulub liikide hulka, mis soodsates niiskustingimustes moodustavad viljakehi lumest lumeni. Käisin käsniudiku leiukohas 10. novembril 1984, ja leidsin esimesel tõeliselt külmal sügispäeval (pärast kümnepäevase pakasega ööd) miilava maaparandushunniku pinnases tosina täiesti elusaid käsniudikuid (4. joonis), mida külm vaid pealt oli näpistanud.

KIRJANDUS: Korf, R. P., 1971. Sparsoid ascocarps in Pezizales and Tuberales. Rept. Tottori Mycol. Inst. (Japan), 10. — Moravec, I., 1982. Daleomyces phillipsii in Czechoslovakia (Discomycetes, Pezizaceae). Ceska Mykologie, 36. — Raitviir, A., 1972. Kevadseened. Tln.